

PRILOZI

OSVRTI, PRIKAZI, RECENZIJE, LETOPIISNE BELEŠKE

MINA OKILJEVIĆ
Filozofski fakultet, Novi Sad

FILOZOFIJA I SPEKULACIJA: LINKS ORIENTIRT, POLITISCH VERDÄCHTIG!

(Milan Kangrga, *Klasični njemački idealizam*, Filozofski fakultet, Zagreb, 2008.)

„Molim vas da me ne gurate među sve te pomodne `filozofske mislioce` rortyjevsko-rawlsovskog tipa, jer to nema ni najblaže veze sa mnom ni životno ni misaono!“

Profesor Milan Kangrga umro je krajem aprila u Zagrebu, nekoliko dana pre svog 85. rođendana. Sticajem okolnosti, komemoracija povodom njegove smrti koincidirala je s izlaskom iz štampe njegove najnovije knjige, nastale na temelju predavanja koja je tokom 2007. godine držao na zagrebačkom Filozofskom fakultetu. Još jedna generacija studenata imala je privilegiju da o ključnom razdoblju u povesti filozofije sluša od najistaknutijeg poznavaoa nemačke klasične filozofije, ne samo na ovim prostorima, već i u svetskim razmerama. Zahvaljujući kolegama i prijateljima Milana Kangrga, njegova su izlaganja s tog kolegija objavljena u knjizi „Klasični njemački idealizam“. Ovo se delo može smatrati krunom njegovog rada, jer sublimira sve bitne aspekte filozofske, tj. spekulativne

delatnosti, a time i životnih nazora čuvenog *praksisovca*. Po temeljnom uverenju samog Kangrga, naime, filozofski je stav bitno neodvojiv od načina života, a njihovo jedinstvo izražava se pojmom spekulacije. Zbog toga, vlatitu filozofsku poziciju on gradi na pretpostavci da je filozofija prevaziđena i da na njeno mesto mora stupiti spekulacija, koja nam „omogućuje da dospijemo do istine našega života“¹. Po onoj fihteanskoj tezi da svako bira onakvu filozofiju kakav je čovek, a ne treba zaboraviti da je Kangrga doslovno *otkrio* Fihtea ovdašnjoj filozofskoj publici, može se reći da je životni put jugoslovenskog mislioca najbolji pokazatelj njegovih filozofskih aspiracija.

Filozof i re-evolucionar Milan Kangrga rođen je, simbolično, na dan koji čitav civilizovani svet slavi kao praznik rada, 1923. godine. U rodnom Zagrebu završio je osnovnu školu i gimnaziju, a potom i studije filozofije

¹ Kangrga, M., „Klasični njemački idealizam“,str 18

na Filozofskom fakultetu. Na istom fakultetu, 1961. godine, odbranio je doktorsku tezu „Etički problem u djelu Karla Marxa“. Pod neizmenjenim naslovom ona će biti objavljena 1963. godine i do danas održati kvalitet jedne od najtemeljnijih i najminucioznijih rasprava o kritičkom prevladavanju moralno-etičke pozicije u Marksovom delu. Univerzitetsku karijeru gradio je prevashodno na matičnom fakultetu, na kome je, stekavši diplomu 1950. godine, ostao da radi kao asistent na predmetima Etika i Estetika, da bi 1993. otišao u penziju kao redovni profesor sa više od dvadeset godina staža u tom zvanju. Predavao je etiku i na Filozofskim fakultetima u Zadru i Beogradu i bio gostujući predavač na čitavom nizu stranih univerziteta (u Hajdelbergu, Frajburgu, Vircburgu, Ahenu, na kojima je boravio i kao Humboltov stipendista, zatim u Bonu, Minhenu, Dizeldorfu, Pragu, Moskvi, Lenjingradu, etc.). Bio je mentor brojnim diplomcima, magistrantima i doktorantima, mnogima od kojih su, sledeći impulse njegove intelektualne i moralne energije, posvetili život stvari filozofije, jednako odlučno kao i sam Kangrga. Bio je član uredništva časopisa „Pogledi“, „Naše teme“ i „Praxis“; uređivao je „Filozofsku biblioteku“ izdavača „Naprijed“, bio jedan od osnivača *Korčulanske letnje škole*. Znalčki se bavio i prevodenjem. Vrhunski filozofski i prevodilački domet ostvario je prevodom Hegelove *Fenomenologije duha*. Objavio je preko šezdeset filozofskih tekstova i studija u renomiranim filozofskim časopisima, kao i više od dvadeset preglednih

radova i recenzija. Napisao je petnaest knjiga od kojih su najznačajnije „Smisao povijesnoga“ (Naprijed, Zagreb, 1970.), „Čovjek i svijet“ (Razlog, Zagreb, 1975.), „Etika ili revolucija“ (Nolit, Beograd, 1983.), „Praksa-vrijeme-svijet“ (Nolit, Beograd, 1984). 2004. godine izašla je iz štampe knjiga „Etika“, u kojoj je sabrao misaono iskustvo vlastite filozofske generacije i dao celovit pregled koncepcija svojih „školskih drugova“, kako je u šali nazivao velike filozofe zapadne tradicije, ne propuštajući ipak da temeljnoj kritičkoj analizi podvrgne najznačajnije i najprominentnije etičke mislioce i misaone struje u savremenoj etici.

Osnovne postulate svoje filozofske pozicije Kangrga je ugradio u vlastiti životni put. Jednako nepokolebljivo branio je sopstvena misona i politička uverenja, insisitirajući na njihovom jedinstvu. Zbog svoje je parmenidovske doslednosti često bio na udaru vlasti i javnog mnjenja, ali ga to ni trenutka nije skretalo sa puta koji je smatrao jedinim ispravnim – puta časnog i poštenog teorijsko-praktičko-poietičkog života, tj. spekulacije². Njegov pojam spekulacije bitno odstupa

2 Interesantan je jedan recentni slučaj sukoba Kangrgine beskompromisne kritike sa prevladajućim javnim mnjenjem. Kangrga je napisao kako je grlica koja svakoga dana dolazi na njegov prozor po hranu pametnija od njegovih zemljaka, koji stalno glasaju za svoju propast, budući da zna u čemu je njen interes. Jedan se čitalac našao uvređen i odlučio da zatraži zadovoljštinu na sudu. Dakako, kada je proces počeo, sve su novine izveštavale o apsolutnom trijumfu Kangrgine lucidnosti i on je oslobođen optužbe.

od filozofske tradicije razumevanja tog pojma. Pre svega, u bitnom je otklonu od tradicionalnog i Kantovog shvatanja spekulacije kao teorije. Kangrga otkriva suštinsku nedoslednost u Kantovoj poziciji, nastojeći da osvetli upravo ono izvorno spekulativno u njoj. S te se interpretacijske osnove u knjizi „Klasični njemački idealizam“ gradi njegovo vlastito razumevanje fundamentalnerazlikeizmeđu filozofije i spekulacije. Budući da je nastao na temelju predavanja, tekst je zadržao misaonu gipkost i karakterističnu duhovitost digresija, tako svojstvenu velikim karakterima. Pored petnaest predavanja održanih studentima osnovnih studija, u knjigu je uključeno i jedno predavanje postdiplomcima, kao i bio-bibliografija Milana Kangrge, internet adrese na kojima se mogu pronaći njegovi ili tekstovi o njemu, uz intervju povodom njegovog 84. rođendana.

Nit vodilja svih izlaganja u knjizi jeste distinkcija između filozofije i spekulacije. Na prvi pogled ta je distinkcija neobična, s obzirom da se u hegelijanskoj tradiciji između ova dva pojma može staviti znak jednakosti³. Za Hegela je, naime, filozofija moguća jedino kao spekulacija, jer je spekulacija, tj. spekulativna metoda, ono što joj obezbeđuje znanstvenost i omogućuje „da se istrigne iz sramotne propasti u koju je zagrezla

3 Kangrga naglašava kako je kovanica „spekulativna filozofija“ zapravo „bastard“ ili „zakrpa“ jer ne odgovara odnosu filozofije i spekulacije. Ibid, str 30

u naša vremena“⁴. Kangrga, pak, ide korak dalje, a na Marksovom tragu, pokazujući da je filozofija pred-stupanj spekulacije, suština koje se ogleda u *životnosti* pristupa: „Spekulacija bi u tom kontekstu bila, rečeno slikovito, `filozofija koja prodire pod kožu`, a filozof se kreće `nad kožom`“⁵. Drugim rečima, filozofija ostaje pri onome površinskom, dok spekulacija zadire u bit stvari. Filozofija ne odmiče, dakle, dalje od onog pojavnog⁶, pa je Kant, time što priznaje da poznaje samo svet pojava, najpošteniji i najdosledniji mislilac. Fundamentalna razlika između filozofije i spekulacije izražena je u distingviranju dva pitanja: *Iz čega nešto jeste* i *Po čemu nešto jeste*. Kant je prvi pitao „po čemu“, pitajući po čemu je predmet, budući da stoji na spoznajno-teorijskoj poziciji. Na vlastito pitanje odgovorio je: po predmetnosti, po subjektu. To je bio prvi korak u spekulaciju. Filozofija – i to transcendentalna filozofija, pošto je Kantov pojam spontanosti „međaš“ između filozofije i spekulacije, uprkos samom Kantu moglo bi se reći – jeste samo pretpostavka mogućnosti onoga što će kasnije postati spekulacija. S pojmom spontanosti i dedukcijom kategorija (koju Kangrga u potpunosti

4 Hegel, G.W.F., „Osnovne crte filozofije prava“, Veselin Masleša, Sarajevo, str. 8

5 Kangrga, M., op. cit., str. 19

6 Tako i Hegel ostaje kod pojavnog, što pokazuje i sam naziv njegovog ključnog dela – Fenomenologija duha – pa je i on, kao „najveći filozof svih vremena“ zapravo napola – filozof, a onom drugom polovinom spekulativni mislilac, i to samo zahvaljujući Fihtheu! Ibid, str. 27

izjednačava sa idejom primata praktičkoguma) prekoračen je horizont filozofije. Spontanost je istovetna sa slobodom, a onda i sa inteligencijom, i označava „revolucionarni misaoni obrat“⁷ iz koga će se razviti spekulacija kao permanentna revolucija. Akt spontanosti je akt slobode, a onda i „povesni čin“, kako će ga Hegel označiti. Ljudska delatnost oduvek se određivala iz „utopijskog bezdana“, iz onoga još nedogođenog. Otuda ona nije samo delatnost, jer delatna je i životinja, već *samodelatnost*. Taj značajni uvid pripada Fihteu. Na njegovom tragu Kangrga zaključuje: „Čovjek je samodjelatno biće jer zna što čini“⁸. U pojmu *Ništa* s početka Hegelove *Nauke logike* upravo je mišljen taj utopijski bezdan, spontanost, samodelatnost, „početak svijeta“. Time, dakle, samo čovek ima „svet“, jer ga je on *proizveo* i u tome se sastoji bit povesnog događanja. Stoga je Hajdegerova teza da je vremenitost uslov mogućnosti povesnosti tipično metafizička, jer stvar stoji upravo obrnuto: povesnost je uslov mogućnosti vremenitosti: „Čovjek mora proizvesti vrijeme da bi vremena bilo, a ne da bi vrijeme moglo proizvesti nekakvu povijesnost“⁹.

Kant je, dakle, načinio odsudni korak ka spekulaciji svojim pojmom spontanosti. Pre njega taj pojam nije niti mogao biti mišljen. Međutim, Kant nije uvideo da je trebalo krenuti od toga pojma, da je spontanost morala

biti uzeta kao tematski stav filozofije u njenom početku. Zbog toga je ostao u nesavladivim teorijskim aporijama i razlikama. Fihte pak uviđa da se mora krenuti s idejom jedinstva, s idejom identiteta, a „pretvaranje jedinstva u identitet jeste prekoračivanje horizonta filozofičnosti za volju spekulacije“¹⁰. Fihte će početi slobodom, dok Hegel *dolazi* do slobode i u tome je Hegelov „pad“, odnosno, „tu se Hegel sa stanovišta Fichteove spekulacije vraća natrag na svoje filozofsko stanovište“¹¹. Fihte je, dakle, utemeljitelj spekulacije, ali ga sledbenici nisu dosledno pratili. Čovek je po svojoj biti konačno, ograničeno, potrebno biće, i iz te potrebitosti postao je povesnim bićem. U četvrtoj glavi *Fenomenologije duha* prvi put se u totalitetu prakse iskazuje ono što je do tada bilo zapostavljano kao nebitno: materijalna proizvodnja, „prerađivanje prirode, koja postaje ta `druga priroda`, koja postaje *moja* priroda“¹². Međutim, Hegelu su za tu ideju „pripremili teren“ Fihte i Šeling pojmom produkcije. Produkcija je istinsko stvaralaštvo: čovek počinje sa *apsolutnim ništa*, kako je Hegel pokazao u logici¹³. Za Kangrgu,

10 Ibid., str. 58

11 Ibid., str. 60

12 Ibid., str. 80

13 U vezi sa čuvenim stavom *Ex nihilo nihil fit* Kangrga primećuje: „Ja sam u svojoj još neobjavljenoj knjizi pokušao ukazati na to kako je prvi spekulativni mislilac bio — *prvobitni čovjek*. Znaate kada? Onog časa kad je komad kamena počeo klesati da bi dobio sjekiru, kamenu sjekiru. Kasnije je postao lovac, kasnije je gazio onu glinu pa je možda psovao, pa je jednog dana napravio lonac, pa onda ono kolo da bi

7 Ibid., str. 32

8 Ibid., str. 35

9 Ibid., str. 37

spekulacija je upravo taj momenat stvaranja iz ničega, momenat u kome su ujedinjene teorija, praksa i mašta, kao izrazi slobode. U tom smislu, spekulacija omogućuje filozofiju! Ovaj bi se odnos mogao protumačiti hegelijanski: po temporalnoj sukcesiji, filozofija prethodi spekulaciji. Po redu pojma, pak, spekulacija prethodi filozofiji, odnosno, omogućuje je, iako ova najčešće napušta tu mogućnost. Filozofija, dakle, svoje istinsko poreklo ima u spekulaciji kao stvaralaštvu. Dok metafizika počiva na razdvajanju procesa od rezultata procesa, spekulacija insistira na identitetu stvaralaštva i dela. Time se, po Kangrginom sudu, Fihte pokazuje kao prvi spekulativni mislilac, što u isti mah znači i prvi *proleterski*¹⁴ mislilac i istinski revolucionar. Spekulacija je suštinski re-evolucija „ili revolucija je *par excellence* utopijska misao koja počinje sa slobodom kao početkom svijeta“¹⁵. Razlika između filozofije i spekulacije razlika je između razuma i uma: razum je osnova filozofije, a um

napravio ljepši glineni lonac, pa ga je ostavio na suncu da mu se suši, pa je onda dobio posudu za vodu, a kasnije amforu za ulje i vino, i tako dalje. A ja vas pitam, gdje je bila kamena sjekira u prirodi *prije toga*? Gdje je bio taj lonac? Nigdje! Nije li taj prvobitni čovjek počeo stvarati iz ničega? Pa, naravno! Nema toga nigdje! U prirodi ne postoji kamena sjekira! Onaj prvi čovjek koji je napravio tu sjekiru, taj je „spekulativac“ jer time je bio i teoretičar i praktičar i maštovit i slobodan i apsolutno sâm svoj gospodar“; Ibid, str. 81-82

14 Kangrga čak tvrdi da je Fihte prvi teoretičar samoupravljanja. Ibid., str. 134

15 Ibid., str. 115

vodi u spekulaciju. Fihteova teza da je „razum umom fiksirana uobrazilja“ označava spekulativnu poziciju, na kojoj su ujedinjene teorija, praksa i mašta. Dok Kant zastaje na pojmu odnosa, Fihte podiže problem na nivo produkcije odnosa, jer pita po čemu je odnos moguć, što znači da on tek treba biti uspostavljen. Tek kada se težište postavi na produkciju odnosa, ili na ono *po čemu*, prelazi se iz horizonta filozofije u spekulaciju: „Na početku bijaše revolucija ili budućnost“¹⁶.

Kant je, dakle, otvorio put spekulaciji, Fihte je spekulativni mislilac *par excellence*, Šeling je na tlu spekulacije time što pojam praktičkoga misli kao produktivni, stvaralački i pre svega *povesni odnos*, a Hegel u suštinskom smislu misli spekulativno samo u prvim svojim tekstovima, dok već u *Fenomenologiji duha* biva „pravim filozofom“ i uopšte je „pola-pola“, odnosno delom je spekulativni mislilac, a delom filozof. Međutim, Hegel valjano zamera Fihteu i Šelingu što se usmeravaju prema pojmu intelektualnog zrenja, propuštajući mogućnost razvijanja heurističke snage pojma samodelatnosti, produkcije. Sama ideja intelektualnog zrenja onemogućava razvijanje momenta produkcije! Ipak, Fihteovo shvatanje da je mišljenje tek jedan od mnogih posebnih načina bitka, a ne bit, istinski je korak u spekulaciju, jer otvara mogućnost za izvorno jedinstvo teorije, prakse i mašte, koje i jeste bit spekulacije. Jedinstvo produkta i

16 Ibid., str. 119

produkcije za Hegela je bitak. To je spekulativni stav, kaže Kangrga, ali Hegel ga je „od Fichtea naučio, pa onda nažalost zaboravio“¹⁷. Ulazeći u sferu spekulacije, nalazimo se u biti našeg života, gde onda pitamo zašto je taj život takav, tj. zašto živimo u laži. Kangrga ističe da je tu laž razotkrio Marks, dodajući duhovito: „Zato ja velim da nam on stalno leži pod krevetom“¹⁸. Nakon Fichtea, Marks je najveći spekulativni mislilac savremene povesti, jer je svojim postavljanjem problema razotkrio samu srž životne laži. On suštinski više duguje Fichteu nego Hegelu, iako „stalno govori o Hegelu“¹⁹. Marks je revolucionarni mislilac, a „spekulacija nije ništa drugo nego revolucija! Poziv na revoluciju znači vratiti se u budućnost!“²⁰. Međutim, iako Marks kritikuje čitavu filozofiju s eminentno spekulativnog stanovišta, još uvek „nema pojma što je spekulacija“, već je objašnjava kantovski, kao puku teoriju²¹. Spekulacija je, pak, jedinstvo teorije, prakse i mašte! Kroz čitavu istoriju čovečanstva, jedino je filozofija stremila *istinskom istraživanju*, „i kad je to bila i uspijevala, onda je bila

17 Ibid., str. 218

18 Ibid., str. 143

19 Ono najbolje kod Marksa, zapravo, ono spekulativno, Kangrga pronalazi u dvostrukom karakteru robnog oblika, tj. upotrebnoj i razmenskoj vrednosti: mi nikada ne pitamo za razmensku vrednost, a primarni je spekulativni problem *po čemu* je ona!

20 Ibid., str. 147

21 Ibid., str. 176

spekulacija“²². Spekulacija uvodi pitanje po čemu nešto jeste, „ali ne više samo u horizontu spoznavalaštva, nego ujedno u horizontu proizvedenosti kao mogućnosti“²³. Drugim rečima, mogućnost predmeta počiva na njegovoj *proizvodljivosti po čoveku*. Otuda, spekulacija prevladava spoznajno-teorijsku poziciju, omogućujući prodor pod površinu, u *životnost* koja pulsira kao jedinstvo teorijskog, praktičkog i imaginativnog. Vodeće pitanje spekulacije – *Po čemu?* – nužno implicira odgovor: po produkciji, po samoprodukciji, po proizvođenju, po umetničkom stvaralaštvu. U tom se odgovoru nazire ključ razumevanja filozofskog i ljudskog stava Milana Kangrga.

Krajem aprila meseca 2008. godine, spekulacija je izgubila svog najkonsekventnijeg zagovornika. Ostajući filozofom i levičarem, onda kada je to nailazilo na benevolenciju duha vremena, jednako kao i kada je bivalo predmetom odijuma i podsmeha, nepokolebljivo je Kangrga personifikovao svoju tezu da čovek jeste čovek samo po vlastitoj slobodi. Njegova poslednja knjiga, koju su na temelju predavanja priredili studenti, kao nekada Hegelovi, vrhunac je višedecenijske posvećenosti „stvari filozofije“ i najdublji izraz spekulacije kao životnog izbora.

22 Ibid., str. 273

23 Ibid., str. 295